

СУЧАСНИЙ СВІТОВИЙ ДИСКУРС І ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИЧНОГО СТИЛЮ МИСЛЕННЯ

Проаналізовано важливі аспекти міжнародних відносин "міжнародна система – держава", "бюрократія – індивід". На прикладі case-study – Карибської кризи автор досліджує механізми прийняття рішень у зовнішньополітичній царині за умов невизначеності. Дається характеристика деяких базових рис аналітичного стилю мислення як ефективного інструменту в аналітичній діяльності експертів й аналітиків-міжнародників.

Ключові слова: аналітичне мислення, зовнішня політика, Карибська криза, міжнародні відносини, світовий дискурс.

8 — *Important aspects of international relations along the line "international system – state", "bureaucracy – individual" are analysed in the article. The author investigates the mechanisms of decision taking in the sphere of foreign policy in the present uncertainty on the basis of Caribbean crisis case study example. Certain basic features of analytical thinking style as effective means in experts and analytical activity of international analysts' are defined.*

Key Words: analytical thinking, foreign policy, Caribbean crises, international relations, global discourse.

Водній із релевантних теорій міжнародних відносин, автором якої є британський учений Баррі Бузан, досліджується проблема рівнів аналізу в міжнародних відносинах. Більшість учених сприйняли в кінцевому підсумку три рівні: індивід (переважно особистості, котрі приймають певні рішення), елемент (як правило, це держава або ж будь-яка група людей, що виступає у якості актора) і на третьому – власне, сама система. Дослідники Холліс і Сміт запропонували, засновану на дуалізмі модель, що дозволяє зберегти певну простоту у співвідношенні цілого і частини. Вони пропонують такі 4 рівні аналізу, які розвивають попередню схему трьох рівнів: міжнародна система, нація-держава, бюрократія, індивід. Отже, вчені згрупували ці елементи у три бівалентні пари: система-держава, держава-бюрократія, бюрократія-індивід. Тому, у кожній парі ліва сторона являє собою систему, а права сторона є її елементом. Для такого елемента як

індивід бюрократія є системою, для елементів бюрократії системою є держава, а для держави – міжнародна система в цілому [10, с. 214]. **Мета статті** – проаналізувати деякі аспекти міжнародних відносин по лінії “міжнародна система – держава”, а також “бюрократія – індивід”. Причому, розглядаючи роль індивідуальних акторів, “спустимося” з рівня прийняття рішень до рівня експертної аналітики і водночас помірковано над деякими засадничими рисами аналітичного стилю мислення як інструменту віддзеркалення цих складних процесів експертами й аналітиками-міжнародниками.

Тенденції розвитку міжнародних відносин на початку XXI століття: рух до нової біполярності?

Отже, почнемо з рівня “міжнародна система – держава”. Задамо запитання: що насправді відбувається сьогодні зі світовою системою міжнародних відносин, котра після завершення доби холодної війни втратила біполярну стабільність? У наступне десятиліття після 1991 р., коли розпався Східний блок і Радянський Союз, тінь Рух Americana, як побоювалися деякі експерти, політики і навіть держави, могла набути реальних обрисів і вимірів. Однак цього не сталося з ряду причин і період після холодної війни (post-cold war period), мабуть, завершився відомими атаками у Нью-Йорку у вересні 2001 р. Сучасна ситуація деякими аналітиками характеризується як post-post-cold war period – тобто доба, що настала після завершення періоду “після холодної війни”. Добу цю можна визначити як період остаточної втрати Сполученими Штатами статусу “одинокі супердержави” (lonely superpower) [56, р. 379-388] і утвердження багатополюсного “пост-пост-біполярного світу”.

Як зазначає сучасний американський публіцист (до речі, з табору неоконів) Параг Ханна (Parag Khanna) у своїй статті у часописі “Foreign Policy”, 20 років назад президент США Джордж Буш-старший в умовах падіння Берлінської стіни та розпаду СРСР проголосив новий світовий порядок – міжнародну систему під керівництвом США, де законність мала б замінити закон джунглів. Сьогодні, через два десятиліття, ми живемо при ще більш новому світовому порядку, який зовсім не схожий на те, про що думав і мріяв президент Буш. Зрозуміло, що у США, як і раніше, найпотужніша армія, однак користі від неї стає усе менше, зважаючи на те, як розпорошується її оборонний потенціал і потенціал стримування. Щоби зрозуміти це, достатньо подивитися на Ірак і Афганістан. Військова міць і

політичний вплив тепер не обов'язково “крокують” поруч. Отже, світ став багатополюсним. ЄС сьогодні продовжує конкурувати зі США. Китай продовжує нарощувати свої можливості у сферах м'якої та жорсткої сили. У наші дні Обама, – пише Ханна, – не зміг би виголосити промову щодо “нового світового порядку”. Він змушений був би узгоджувати її з колегами з Брюсселя та Пекіна [55].

До того ж значних трансформацій зазнали міжнародні організації. Такі незалежні технічні структури (суто економічні за своєю природою), як ВТО і МВФ унаслідок фінансової кризи значно посилілися та виявились єдиними дієздатними глобальними організаціями. Тоді, як, скажімо, “велика двадцятка” так і не спромоглася стати світовим “координаційним комітетом”, на роль якого вона претендувала. ООН, втрапивши вагу в роки холодної війни, також не спромоглася цілком втілити у життя принципи мультилатералізму, будучи сьогодні у ліпшому випадку одним з його проявів.

10

Значно зростає при цьому роль у МВ субрегіональних організацій, зокрема наднаціональної ЄС. Раніше, у роки холодної війни, досить часто експерти оперували таким досить розмитим поняттям, як “Захід”, розуміючи під ним усі країни, що так чи інакше протистояли СРСР і Східному блоку. Як підкреслив із цього приводу один з ідеологів неоконів Роберт Каган, існування Радянського Союзу та загрози міжнародного комунізму “дисциплінували Америку і змусили її у власних інтересах провадити щедру зовнішню політику, особливо щодо Європи”. Теоретики і практики міжнародних відносин – представники реалістичної школи – тоді в кінці 90-х рр. штовхали США на шлях вузького націоналізму. Холодна війна закінчилася, казали вони, а отже, Америка може повернутися до нормальної зовнішньої політики. Зменшення впливу “Заходу” як єдиного цілого було притаманне не тільки американській, а й європейській політиці. Після холодної війни для європейців першочерговою важливістю набула “Європа”, а не “Захід”. Тому, європейський “націоналізм” – це дзеркальне відображення американського націоналізму. І хоч не цього прагнули європейці, однак, сучасні протиріччя між США та Європою частково утворилися через рішення останньої “об'єднатись в окрему структуру без участі Америки”. Як констатує вчений, “священними” інституціями для європейців стали ЄС і ООН. Натомість для Америки, як і для Центральної та Східної

Європи, ці установи не є “Заходом”. Тільки НАТО втілює “Захід”, а європейці намагаються тепер збудувати альтернативу НАТО [18, с. 71, 73]. Зрозуміло, що за нової геополітичної архітектури відома теза лорда Ісмея про те, що НАТО має три завдання – не підпускати росіян, не відпускати американців й притримувати німців, уже не спрацьовує. За Обами американці ідуть з Європи, а росіяни мають шанс долучитися до НАТО, щоби не драгувати своїх сусідів.

Відбувається злам 300-літньої звичної системи міжнародних відносин і зв'язків, встановленої з часів Вестфальського миру (1648 р.) як системи Модерніті, де домінуючою одиницею була національна держава, і це усе більше дається взнаки на усіх “щаблях” міжнародного життя. Після відомих подій 1989-1991 рр., здавалось, усталена ялтинсько-потсдамська система дала тріщини, а після трагічних годин 11 вересня 2001 р. вона і зовсім “поплила”. Усе це змусило політиків замислитися над адекватністю прийнятих рішень і необхідністю віднайти більш ефективні механізми реагування на глобальні політичні зміни. У чому суть того, що відбувається сьогодні?

Актуальний аспект змін – трансформація сталої номенклатури міжнародних відносин. По-перше, це перерозподіл владних повноважень із національного на транснаціональний та субрегіональний рівень. Колись один австрійський науковець на міжнародній конференції сказав, що велика частина населення в Австрії досить легко відмовилася (хоча й можливо жалкує про це) від якихось досить суттєвих ознак державного суверенітету на користь Брюсселя заради соціального і безпекового комфорту. Цікаве зауваження одного з експертів щодо суверенітету Австрії: уряд Республіки з огляду на повагу, з якою широкі кола австрійського ставилися до нейтралітету, намагався, по можливості, “фільтрувати тематику” передусім у сфері зовнішньої політики та політики безпеки. Саме тому уряд ніколи не доводив до населення “в агресивній формі принципові аспекти” змін в австрійському суверенітеті у процесі вступу до ЄС [13, с. 384-385].

По-друге, це поява такого феномена, як глобальна держава, фактично формування країни-системи в умовах розпаду попередньої біполярності. На цю роль дуже активно в 90-ті рр. претендували США. Як зазначає відомий учений Амітай Етціоні, який досить жорстко критикував зовнішню політику Вашингтона ще у 60-70-ті роки, з початку нового століття дещо несподівано став складатися “режим світового уряду”, котрий, однак, був далекий від тих форм,

про які колись писали ліберальні інституціоналісти. “Новий режим глобального управління вивоклювався на крові – жертв терактів, самих терористів і тих, кого зневажливо називають «супутнім збитком» (*collateral damage*)”. Нова світова держава, на думку дослідника, стала набувати *характеру імперії* – форми правління, за якою обмежена група найбільш могутніх держав нав’язує (різними засобами) вигідну їм політику більшості держав світу [53].

Американці намагаються, враховуючи і ці обставини, вибудувувати, наскільки це можливо, гнучку й динамічну систему “управління” процесами на земній кулі, намагаючись залишити за собою контроль над ключовими/критичними зонами й утворюваними там оперативно-тактичними коаліціями. Стратегія стримування замінена доктриною упереджувальних дій. Яскравим прикладом подібної тактики можуть слугувати дії США та їх союзників в Іраку й Афганістані. Таке превентивне регулювання швидше можна кваліфікувати як кризовий менеджмент (*crisis management*), аніж вирішення вже існуючих кризових ситуацій (*crisis resolution*) [32, с. 4-26]. Хоча, до прикладу, з Іраком вийшло все навпаки: Америка, попереджаючи одну загрозу, утворила кризу, з якої складно вийти без суттєвих не тільки матеріальних, а й іміджевих втрат.

І все-таки внаслідок карколомних змін вибудовується нехай й ієрархічна, але водночас динамічна, вкрай рухлива та багаторівнева система МВ, яку російський дослідник Олександр Неклесса називає “внутріглобальною” (*intra-global relations*), підкреслюючи при цьому, що її необхідно відрізнити від попередньої стаціонарної, збалансованої системи МВ (*inter-national relations*).

При цьому відбувається невідворотна ерозія (помітна й непомітна) культурно-ідеологічних і практичних основ національної державності – основного політичного інструменту Модерніті, хоча і не завжди і не всюди (згадаємо хоча б Китай). Ми можемо спостерігати також злиття політичних й економічних функцій у сучасному світі в умовах вибудовування геоекономічного універсуму і появи нових форм розподілу праці та стягування “глобальної ренти” насамперед із периферійного Півдня. Формується новий глобальний субрегіон “індоокеанської” дуги. Це не тільки Північна та Південно-Східна Азія, Австралія, а до ареалу входить така нетрадиційна вісь, як Латинська Америка – Індія. Неклесса називає його Новим Сходом – регіоном промислового виробництва, що охоплює також

виробництво наукоємних і високотехнологічних товарів. Учений зазначає зокрема, що зламаною є не тільки звична “кіплінгівсько-сталінська” вісь “Захід – Схід”, але стає “надбанням минулого оманлива простота конструкції Північ – Південь”. Щоправда, осі ці “не зламалися, а розщепилися” [31, с. 72-73].

Як він зауважив пізніше, Новий Схід – це, мабуть, в основному “конфуціанський світ” на чолі з Китаєм, який сьогодні формує також власну “країну-систему” – Великий Китай з входженням до нього Гонконгу, Макао, у майбутньому, мабуть, Тайваню. Китайський світ усе наполегливіше претендує на інноваційність, спираючись на усю свою південно-східну діаспору хуа-цяо. Не варто забувати, до прикладу, що десь 90% населення Сінгапура – китайці. Важливо при цьому, що Китай і Японія у змозі утворити той економічний тандем, що згодом стане центром і валютного союзу східноазійських країн. Ідеться зокрема про створення Азійського Банку Розвитку та проекту введення єдиної валюти. У травні 2006 р. на зустрічі міністрів фінансів країн регіону у Хайдарабаді було поставлене питання щодо вивчення можливостей впровадження Азійської єдиної валюти подібної до євро – АКЮ (Asian Currency Unit). Передбачається, що у проекті братимуть участь 13 країн – Китай, Японія, Південна Корея, а також 10 держав АСЕАН. У перспективі можливе приєднання Гонконгу і Тайваню [11, с. 89]. Відомий канадський економіст, нобелівський лауреат Роберт Мандел, виступаючи в університеті Гонконгу восени 2009 р., висловив думку, що єдина валюта в ПСА може бути введена у 2015 р. Він, зокрема, підкреслив, що сьогодні спостерігається тенденція створення “великих валютних районів”, одним з яких і буде валютний союз азійських держав [16].

Детальніше зупинимося на факторі Китаю, який досить часто у нас сприймається дещо не правильно і не конкретно, насамперед як протипага Америці, могутній центр впливу в Азії, яким він має стати до середини нинішнього століття і джерело загрозливої міграції для більшості інших розвинутих країн. До речі, цікаво, що цифри про мільйонну імміграцію китайців, скажімо, до Росії значно перебільшені. Як уважає відомий спеціаліст Жанна Зайончковська чисельність китайців у Приморському краї не перевищує 150 тис. осіб, а середньорічна чисельність китайців у РФ складає десь близько 300 тис. осіб без урахування сезонної міграції [17, с. 77-78].

Кілька зауважень щодо внутрішніх тенденцій розвитку КНР.

Китай, особливо у попереднє десятиліття, пішов шляхом ліберальних реформ, унаслідок яких відбувалася менеджерська приватизація, що призвело, зокрема, до різкого соціального розшарування у китайському суспільстві та формування “груп із різними інтересами”. “Народні маси”, котрі традиційно слугували опорою партійної влади, втрачають свою провідну роль, тому що попередній лідер КНР Цзян Цземінь дотримувався “елітарного авторитаризму”, який передбачав досягнення “процвітання” для найбільш “спритних і заповзятливих”. Останніми роками, під час правління Хуцзіньтао, з’явилося нове гасло “соціалістичного гармонійного суспільства”, при якому соціальна база компартії – суспільство, де б кожна людина отримала свою частку й усі б жили в гармонії один з одним [8, с. 20-21]. Дуже важливе при цьому й те, що у ході “реформування реформ” серйозних змін зазнали ідейні засади китайського суспільства. Як підкреслюють сучасні російські експерти Ольга Борох й Олександр Ломанов, марксизм-ленінізм складає нині лише четверту частину офіційної ідеології КПК. Інші три чверті – це ідейно-теоретична спадщина попередніх китайських керівників – революційно-націоналістичні “ідеї Мао Цзедуна”, ринкова реформаторська “теорія Ден Сяопіна” і важливі ідеї доби Цзянцземіня, котрі обґрунтовують політичну інтеграцію китайських підприємців уряди “будівників соціалізму” [8, с. 23]. Один сучасний представник західних неурядових організацій дуже влучно назвав компартію Китаю єдиною марксистською партією *дарвіністського типу*, яка спромоглася пристосуватися до карколомних глобальних змін на межі століть.

Цікаво, що у суспільний дискурс повільно, але упевнено повертаються деякі конфуціанські ідеї гармонійного розвитку. Компартія, до речі, заявила, що ставить суспільну гармонію вище класової боротьби. У цьому контексті варто, мабуть, розглядати ідею “прощання з революцією”, що набуває усе більшої популярності (на противагу традиційним теоріям, котрі розглядають модерну історію Китаю з позицій класової боротьби) у середовищі нового покоління китайських істориків.

При цьому у сфері суспільних наук і експертному середовищі набуває розвитку ідейна ліберальна течія, що є складовою частиною “реформаторського консенсусу”. Її представники усе частіше наголошують на необхідності відмови від концепції “величі Китаю”, намагаючись оцінювати історичні події з позицій модернізації та

виявити особливості руху від традиційного суспільства до сучасного. Вони вбачають вихід у більшій відкритості суспільства, закликаючи до обережності на міжнародній арені й виваженої оцінки перспектив країни в післякризовому світі. Зокрема, експерти рекомендують “розрізняти зростання масштабів економіки Китаю з його реальною вагою у світі”. Проте їм протистоять ідеї “нових націоналістів”, які усе частіше з’являються у центрі суспільних дискусій. Націоналісти вважають, що в умовах світової кризи у Китаю появився шанс знизити залежність країни від іноземних інвестицій і технологій, припинити дивитися на Захід як на взірць і, насамкінець, сформулювати власні “великі ідеї” і зайнятися їх реалізацією [8, с. 73, 82]. Не потрібно забувати, що валютні накопичення Китаю складають сьогодні десь близько 2 трлн. доларів.

Не випадково і те, що у 2009 р. у Китаї побачила світ написана з консервативних позицій книга “Китай невдоволений”, яка вийшла накладом 600 тис. примірників і стала науково-публіцистичним бестселером. У ній акцентовано увагу на конкуренції між країнами, яка може перерости у силове суперництво. Автори вважають, що офіційні тези про “мирний підйом” і “відродження китайської нації” занадто розмиті та не можуть бути ефективним планом дій. Зокрема, вони піддали сумніву запропоновану владою політику накопичення “м’якої сили” і створення інструментів культурного впливу на інші країни. Підкреслимо, що за цих умов КПК “підноситься над битвою” як носій центристського дискурсу, в якому поєднуються патріотизм і відкритість світові; пам’ять про ХІХ і поч. ХХ ст. як століття “національного безчестя” і гасло всесвітньої гармонії; позитивні спогади про революцію та тверду прихильність реформам. Деякі експерти доходять висновків, що китайці мають навчитися з раціональних позицій аналізувати власні помилки минулих часів. “Настав час виправити помилки, щоби виховати сучасних громадян, спроможних принести користь справі модернізації, з раціональними поглядами, що спираються на верховенство закону”, – зауважив відомий китайський учений Юань Вейші [7, с. 75, 81-83]. А в цілому у своїх внутрішніх і зовнішніх справах Китай, як і в минулому, рухається за подихом повітря.

Отже, якщо говорити відверто, то послаблена Росія на початку ХХІ ст. опинилася між Китаєм, що піднімається, і Америкою, яка поступово втрачає статус “одинокій супердержави”. На порядку

денному немовби відродження старого, добрознайомого трикутника 30-річної давнини Москва – Вашингтон – Пекін.

Тоді його ініціатором виступило китайське керівництво. Мао Цзедун і Чжоу Еньлай боялися після ідеологічного розриву з Радянським Союзом збільшення політичного і воєнного тиску з боку Москви, а тому висловили готовність укласти фактичний альянс із США на антирадянській основі. Китайським лідерам повезло – в особі президента Річарда Ніксона і держсекретаря Генрі Кіссінджера вони знайшли твердих прихильників геополітичного підходу і прагматиків Realpolitik. Цікаво, що радянська загроза Китаю (особливо після відомих подій 1969 р.) сприймалася у Вашингтоні досить серйозно. Кіссінджер, зокрема, зазначав, що на основі донесень американської розвідки тоді був зроблений висновок, що ініціатором нападу на Китай могли стати радянські збройні сили, котрі розташували полінії кордону з Китаєм більше 40 дивізій. Радянське військове вторгнення (і, як можливий наслідок, розповсюдження “доктрини Брежнєва” на Китай) склали б “серйозну загрозу глобальному співвідношенню сил із часів Кубинської ракетної кризи”. Як пише Кіссінджер, стало очевидним, особливо для адміністрації, яка базувала свою зовнішню політику “на геополітичних концепціях”, що на такий ризик іти не можна. “Якщо вести мову про співвідношення сил усерйоз, то тоді навіть перспектива геополітичного перевороту повинна отримати відсіч”. Адже, якщо зміни дійсно відбудуться, протидіяти їм буде запізно. “І як мінімум, вартість протидії зросте у небагатому розмірі”, – додав політик [23, с. 656]. Зрозуміло, американо-китайський діалог нагадував у чомусь розмову сліпого з глухим, особливо якщо йшлося про внутрішньополітичний розвиток Китаю. Як пише проникливий експерт історії становлення китайсько-американських взаємин канадська дослідниця Маргарет Макмілан, “китайці ніколи насправді не розуміли як працюють демократії”. Мао Цзедун якось здивовано запитав Кіссінджера, чому в Америці так перебільшують “Уотергейт”. Для китайського лідера це була сміховинна причина залишення президентського посту Ніксоном [59, р. 318]. Звісно, що на зовнішній арені китайсько-американське взаєморозуміння мало підґрунтя. Цікаво, що подіям, пов’язаним з історичним візитом президента США до Пекіна – цьому доленосному, за влучним виразом Макмілан, “тижню, що змінив світ”, присвячена згодом опера Джона Адамса “Ніксон у Китаї”, прем’єра якої відбулася в Houston Grand Opera у

жовтні 1987 р. [60].

Сьогодні у Східній Азії, за визначенням Баррі Бузана, формується субглобальне міжнародне товариство, на порядку денному якого будуть проблеми співіснування й обмеженого співробітництва. Питання полягає також у тому, наскільки реальне через 20-30 років формування нової біполярності вже в АТР і що цьому в змозі протиставити ЄС і Росія.

Ситуаційний аналіз російських експертів: до нового “видання” тринітаризму?

На наш погляд дуже важливо у запропонованій статті навести яскраві приклади *ситуаційного аналізу*, котрі допоможуть зацікавленому читачу зрозуміти певну логіку “побудови” подібних аналітичних досліджень, їх прямих зв’язок із практичним вирішенням актуальних завдань зовнішньої політики тієї чи іншої держави.

Тренди глобального розвитку сьогодні такі, що значно послаблена Росія знову шукає місце хоча б в якості субрегіонального актора. Доречно згадати тут аналітичну доповідь російської групи експертів “До Союзу Європи”, що була представлена на відомому міжнародному Валдайському форумі, котрий відбувся у кінці серпня – на початку вересня 2010 р. у Росії. Доповідь підготовлена групою експертів на чолі з Сергієм Карагановим, відомим аналітиком зовнішньої політики та головою впливової російської неурядової організації “Совета по внешней и оборонной политике” (СВОП). Особливо цікавими видалися нові підходи до оцінки нинішнього стану і перспектив розвитку відносин ЄС – Росія. До того ж, як зазначив С. Караганов, це лише перша така доповідь із низки документів СВОП, налаштованих на “вироблення довгострокового (на 10-15 років) порядку денного відносин Росії з головними центрами сили сучасного світу – ЄС, США й Азією, що підводиться” [21, с. 2].

Аналізуючи ситуацію, яка склалася відразу після завершення холодної війни – у 1991-1994 рр., автори підкреслили той факт, що тоді Росія та її нова реформаторська еліта готові були інтегруватися з Європою, із Заходом “навіть на правах молодшого партнера”. Однак Захід, не використавши перше “вікно можливостей”, відмовився, вирішивши обмежитись інтеграцією лише країн Центральної та Східної Європи. З Росією ввічливо обійшлися як із переможеною державою, але вона себе такою не вважала, і це “протиірччя заклало основу для багатьох подальших труднощів”.

Проте відбулися карколомні зміни у світі й експерти особливо підкреслили, що фактор часу працює сьогодні не на Європу, і не на Росію. “За останні десятиліття світ змінився більше і швидше, ніж це коли-небудь відбувалось у такі стислі строки”. Причому трансформації, що відбуваються в економічній та політичній сферах впливають на обидві частини Європи (Росію та ЄС), змінюючи їх місце у світі, “незалежно від їх дій”. З утвердженням багатополюсного світоустрою – всередині цього процесу “формується умови для нової структури глобального управління з опорою на дуумвірат Китай – США”. Автори вважають, що серйозним викликом для світу стане “нестабільність системи, заснованої на такому внутрішньосуперечливому дуумвіраті” [24, с. 5].

18

За таких умов ЄС і Росія (з різних причин і з різною динамікою) втрачають можливості “нарощувати свою міць, впливати на світ у своїх інтересах, втрачають міжнародну вагу і позиції”. Більше того, євроатлантичний простір, що охоплює колишній СРСР і “старий” Захід, залишається “розколотим, хоча і менш глибоко й антагоністично, ніж у роки холодної війни. Проте і вона, по суті, так і не добігла кінця”. І після цієї констатуючої частини автори доповіді виводять ціну подібної стагнації у відносинах Європи і РФ: “Продовження існуючих траєкторій внутрішнього розвитку і позицій на міжнародній арені в перспективі 10 років призведуть до переходу Росії та Європейського союзу у якість гравців другої чи третьої ліги світової політики та економіки” [24, с. 22]. Цікаво відзначити, що інший експерт СВОП Віталій Третьяков пише про “застій” у розвитку ЄС, який досить часто сьогодні і самі європейці порівнюють із СРСР доби брежнєвського правління [46, с. 5]. Отже, експерти роблять не дуже втішний висновок щодо перспектив ЄС: “Процес перетворення Євросоюзу у «світову Швейцарію» або «велику Венецію» набуде незворотного характеру, і відповідно зміниться ставлення до нього провідних світових гравців. У найближчі 10 років ЄС ще зможе залишатися всесвітнім донором програм розвитку, але їх політична й економічна ефективність наблизатиметься до нуля”. Не менш жорсткий вердикт автори доповіді винесли і сучасному російському суспільству: “Росія, залишаючись країною європейської культури, не йде шляхом сучасного європейського розвитку. Послаблені інститути демократії, високий ступінь корумпованості бюрократії різного рівня обмежує у правах мільйони. Опозиція блокована у

можливості висловлювати свою позицію. Капіталізм із бюрократично корупційними рисами стримує ділову ініціативу. Очевидно, що потенціал авторитарних важелів вичерпано. Його рецидиви можливі і навіть вірогідні, але розвиток може проходити тільки на шляху лібералізації. Демократичний розвиток набуде потужного імпульсу, якщо у Росії з'явиться реальна перспектива зближення з ЄС" [24, с. 26]. Однак подібні побажання групи Караганова залишаються у більшості випадків лише благими намірами, а реалії скоріше за все засвідчують антизахідну фронду Росії, що, до речі, було яскраво продемонстровано у промові Путіна на самому Валдайському форумі.

Проте, будучи реалістами, мусимо констатувати, що насправді ситуація диктує і Європі, і Росії вироблення креативної та ефективної об'єднавчої стратегії, щоби запобігти сценарію, за яким дестабілізована Євразія може перетворитись із часом у "черговий предмет для конфлікту інтересів Китаю і США". Саме тому, впевнені експерти, і ЄС, і Росії життєво необхідний "новий масштабний історичний проект, вигоди від втілення якого у життя будуть такими великими, що змусять сторони піти на реальні кроки для підвищення власної привабливості та адекватності в якості партнерів". Таким проектом може стати, на їх думку, створення "Союзу Європи" на основі концепції "Greater Europe", відкритого для приєднання всіх європейських держав незалежно від того, чи є вони членами ЄС. Побудова такого союзу поклала б край скритому і відкритому суперництву, яке продовжується та шкодить обом сторонам [24, с. 28].

Такий союз, на думку авторів доповіді СВОП, може базуватися насамперед на засадах формування "єдиного енергетичного комплексу". Він міг би зіграти у створенні нової Європи ту саму роль, яку свого часу зіграло Європейське об'єднання вугілля і сталі, яке було предтечею ЄЕС/ЄС. Іншим стрижнем "Союзу Європи" могла б стати "координація зовнішньої політики і політики безпеки, максимально можлива підтримка міжнародно-політичних ініціатив один одного...". Необхідно у рамках такої політики взяти курс на "остаточну демілітаризацію європейської політики і подолання залишків воєнно-політичного розколу" континенту. Гіпотетично могло бути віднайдено на шляху "приєднання Росії і низки держав до НАТО, найбільш впливовому інституту, який претендує на те, щоби стати платформою системи колективної безпеки в Європі". Рухаючись у бік Союзу Європи, сторони повинні спрямувати "зусилля на

докорінну модернізацію інститутів співробітництва”. Діючи у цьому ключі, потрібно якомога швидше розпочати створення спільних інститутів з правом “законодавчої ініціативи на рівні Росії, ЄС і країн-членів Євросоюзу”. Особливо важлива, зокрема для України, теза про забезпечення узгодженості “економічної та правової політики на пострадянському просторі” з боку Росії та Євросоюзу, входженні до Союзу Європи таких “важливих гравців, як Україна, Казахстан та інші”. Отже, регіон СНД, котрий розглядається тепер як “поле конкуренції”, може стати майданчиком для прикладення не просто “скоординованих, а спільних зусиль” [24, с. 31]. Головне у запропонованому проекті – створення єдиного людського, економічного, енергетичного просторів, тісна координація зовнішньої політики і політики у сфері безпеки. Ще раз підкреслимо: стимул у розвитку зовнішнього середовища. Адже питання щодо “відносної маргіналізації” обох частин Європи перейшло на поч. ХХІ ст. у практичну площину.

20

Однак, як слушно зауважив Сергій Караганов, доповіді СВОП хоча і ґрунтуються “на науковому аналізі і прогнозах, мають не тільки футуристичний, але й багато у чому ідеалістичний характер. Проте небезпечний вакуум ідей відносно довгострокового розвитку світу потребує надзвичайних зусиль, щоби підштовхнути міжнародне аналітичне та політичне співтовариство до більш активного інтелектуального пошуку” [21, с. 2].

І ці зусилля СВОП мають певні наслідки. От уже один із відомих американських аналітиків, провідний науковий співробітник відомої Ради з міжнародних відносин Чарльз Капчан (до речі, учасник Валдайського форуму) аналізує на сторінках “Foreign Affairs” (№ 3, 2010) “за” і “проти” можливого майбутнього вступу Росії до НАТО. Автор, зокрема, пише у статті з промовистою назвою “Останній рубіж для НАТО”: “Без сумніву, НАТО піде на стратегічний ризик, приймаючи до своїх рядів державу, яка поки що потенційно їй загрожує. Однак ще більшому стратегічному ризику НАТО піддається, виключаючи Росію з євроатлантичного порядку. Якщо ж альянс буде діяти передбачливо, то зможе звести усі ці ризики до мінімуму”. Альянс, на думку експерта, знову стане “головним гарантом колективної безпеки у Європі та здобуде новий сенс існування – завершення створення мирного пан'європейського співтовариства”. Зрозуміло, що подібна нова лінія вимагатиме зміни пріоритетів як в американському

"істеблішменті", так і у російського політичного класу. Але найтяжча робота передбачається у Центральній і Східній Європі, де ставлення до Росії змінювати ще складніше. Лідерам регіону, як зазначає Капчан, необхідно самим "доволі потрудитися, щоб притамувати русофобію, котра продовжує залишатися рушійною силою політики регіону. Вони повинні будуть втлумачити виборцям, що інтеграція Росії в євроатлантичний порядок – це куди більш надійний внесок у безпеку ЦСЄ, ніж протитанкові пастки, винищувачі та ракети класу Patriot" [20]. Поза всяким сумнівом, сьогодні це лише припущення та проєкти представників експертного співтовариства. Проте, хто б міг подумати, скажімо, ще 25 років назад, що Україна і Грузія будуть претендувати на членство у НАТО.

До того ж фактор Китаю може у деяких питаннях зробити Росію та США союзниками. Американці постали перед проблемою, що згодом Китай спроможний буде запобігти безперешкодному доступу військово-морських сил США у "найбільш значущі зони Тихого Океану". Згідно з експертними оцінками, Китай спроможний упродовж 15 років створити флот підводних човнів, який перебільшить американський, що нараховує 75 готових до бою подібних човнів. Водночас, китайці готуються ввести у дію систему наведення протикорабельних балістичних ракет, використовуючи в ній заобрієві радіолокатори, космічні супутники й обладнання для комп'ютерних війн [19]. Цікаво, що, за американськими експертними оцінками, щорічний військовий бюджет КНР коливається у межах 44-67 млрд. дол. (реальні цифри засекречені Китаєм) [47]. Однак у Пекіні сьогодні, як зазначалося вище, усе більше говорять про "миролюбство" великого Китаю. Британський експерт, професор Ліверпульського університету Рекс Лі дійшов висновку, що дискусії, які відбуваються всередині КНР щодо концепції "мирного підйому" країни, не дають переконливої відповіді на питання, чи це хитра тактика, чи це довгострокова стратегія відмови від використання силових методів досягнення великодержавного статусу. "Існує дуже велика кількість змінних, що впливають на подальший хід розвитку Китаю, його внутрішньої та зовнішньої політики. Навіть у самих китайців немає відповіді", – підкреслює аналітик [61, р. 226].

Зрозуміло, що і російське керівництво у зв'язку з цим, мабуть, підсвідомо розуміє, що у тандемі з Китаєм Росії відведена роль довічного молодшого брата. Тим більше, що попередня 300-літня історія

“становлення і розвитку воєнно-політичних відносин” між царською Росією та Китаєм засвідчує, як пише російський дослідник Ігор Попов, що “сторони не тільки не виробили механізму взаємодії, але не змогли закласти навіть основи воєнно-політичної довіри у своїх відносинах. Військово-стратегічні цілі та інтереси обох держав надто різнилися, цивілізаційні розбіжності між ними були надто серйозні” [38, с. 387-388].

Вихід із цього становища, мабуть, полягає у тому, щоби створити умови порозуміння між традиційним Заходом і Росією, між Китаєм і США у Південно-Східній Азії, здобуваючи вигоду від значно розширеної кооперації в ситуації обмеженого суперництва.

Карибська криза: спроба ретроспективного аналізу

Після такого глобального рівня аналітики “опустимось” дещо нижче – на рівень аналізу, де основними акторами виступають уже не стільки держави, а більшою мірою “бюрократія-індивід”. У даному випадку маємо на увазі групи бюрократії та індивідів – історичних особистостей, що уособлюють наявний потенціал держави у тій чи іншій кризовій ситуації, а вже потім помірковуємо щодо *базових характеристик аналітичного стилю мислення*.

В якості прикладу звернемося до подій Карибської кризи, яку можна назвати ядерним символом минулого ХХ століття. На сьогодні вона добре описана з огляду на часову відстань майже у 50 років і завдяки появі нових, донедавна таємних документів, споминів учасників і відповідних аналітичних коментарів.

Зауважимо, що ситуаційний аналіз можливий у контексті теорій “середнього рівня”. До них можна віднести, скажімо, стратегічні дослідження, дослідження проблем миру, аналіз прийняття рішень. Саме на цьому “середньому рівні” нам видається найбільш ефективним аналітичним інструментом “ситуаційний підхід”, або ж ще точніше – *case study* (метод вивчення окремого випадку чи ситуації). Цей метод допомагає, зокрема, у моделюванні реальних ситуацій, сприяє виробленню навичок відстоювання власної позиції, діагностики проблеми, концептуалізації можливих стратегій і, насамкінець, *прийняття рішень*.

Подібний аналіз неодноразово застосовувався при визначенні ефективності прийняття рішень різними американськими адміністраціями у другій половині ХХ ст. у ситуаціях політичних криз і зовнішньополітичних викликів. Одна з досить вдалих спроб

належить, на наш погляд, американським дослідникам Ернесту Мею та Річарду Нойштадту в середині 80-х років. При цьому автори виходять із того, що “рушійні сили суспільства – завжди засоби у конкретний час і в конкретному місці, і при заміні хоча б однієї з цих складових результати можуть виявитись зовсім іншими” [33, с. 17].

Отже, зупинимось детальніше на параметрах аналізу і тих умовах, в яких його здійснили президент Кеннеді та сформована ним “кризова група” у жовтні 1962 р.

Це тим важливіше, що зрозуміти американську поведінку в подібних випадках можна керуючись новітньою критикою старих моделей аналізу поведінки “єдиного державного механізму” як певного моноліту. Потрібні нові альтернативні підходи, які ґрунтуються на чіткому “розумінні бюрократичної політики й організаційної поведінки”, зокрема на аналізі феномена “індивідуального лідерства” та “внутрішніх факторів прийняття рішень” [54, р. 222]. Відомий експерт-міжнародник Грем Аллісон писав із цього приводу: “моноліти – «чорні ящики», які ховають різні гвинтики і важелі доволі розчленованого механізму прийняття рішень”, а тому важливі дії – це наслідок численних і досить часто суперечливих малих дій, котрі здійснюють окремі особи на різних рівнях бюрократичних організацій...”. Причому, як слушно зауважує Аллісон, “значні зміни” у поведінці та діяльності бюрократії, відповідальної за прийняття рішень, відбуваються в основному як “реакції на серйозні катастрофи” [4, с. 273, 282].

Після того як стало відомо про розташування радянських ракет на Кубі, Кеннеді терміново зібрав групу людей, з якими він бажав обговорити ситуацію. Пізніше її стали називати виконавчим комітетом РНБ. До її складу увійшли зокрема Теодор Соренсен, радник президента з питань внутрішньої безпеки, державний секретар Дін Раск, міністр оборони Роберт Макнамара. Брат президента Роберт Кеннеді, займаючи посаду генерального прокурора, також брав участь у цих зустрічах. На самому початку Кеннеді обмежує усі наступні дебати цього першого дня, говорячи про три варіанти дій: “Перший – ліквідувати тільки ракети. Другий – знищити також і літаки. Третій – організувати вторгнення”. Перед тим як оголосити перерву президент додає: “Мабуть, ми оберемо перший шлях. Нам необхідно ліквідувати ці ракети”. У рамках одного з можливих сценаріїв розглядалася ідея нанесення авіаудару. Роберт Кеннеді рішуче

висловився проти синхронних бомбардувань ракетних позицій та аеродромів. “Обравши другий варіант, нам доведеться розбомбити усю Кубу... Загине багато людей і хтось за це відповідатиме”. Проводячи аналогію з Перл-Харбором, Р. Кеннеді зауважив, що бомбардування стане Перл-Харбором навпаки, але цього разу “буде згнєблена репутація Сполучених Штатів” [33, с. 27-28]. Помічник міністра оборони Пол Нітце, який також брав участь у дебатах і який ще з часів Трумена займався стратегічним плануванням, уважав, що ракети на Кубі справді радикально змінювали ситуацію. Нітце, зокрема, підкреслив, що у Москви може скластися уявлення, що радянський ядерний потенціал, доповнений кубинськими ракетами, створюватиме нині для США таку загрозу, яка не дозволить Вашингтону іти на ризик війни, скажімо, заради Берліна.

24

Нагадаємо, що усі ці події відбувалися після відомої Берлінської кризи, що виникла влітку цього ж року. Як підкреслює німецький історик Герхард Веттіг, якщо б дислокація ракет стала “доконаним фактом”, то повернути справу назад можна було б тільки силою. Хрущов сподівався, що поставлений перед фактом американський уряд змушений буде змиритися з новим співвідношенням сил [12, с. 243-244]. Тоді на початку 60-х виробництво різних ракет, зокрема і тяжких, поставлено у нас, за словами зятя Хрущова Олексія Аджубея, на потік. Хрущов не без бравади казав: “Ми робимо їх на конвеєрі, як сосиски” [1, с. 251].

Хоча насправді Радянський Союз програвав США у боєголовках. У нас, зазначав у споминах Макнамара, було “приблизно 5 тис. боєголовок у порівнянні з трьома сотнями радянських”. Однак, незважаючи на “цю кількісну перевагу – 17:1, ми не вважали, що маємо спроможність нанести успішний «перший удар» по СРСР” [28, с. 20].

У Вашингтоні активно тоді дебатовалася можливість нанесення “хірургічних” бомбових ударів по ракетах. Однак ця гіпотеза, як пишуть Нойштадт і Мей, піддавалася “історичній перевірці” з боку людей, що мали унікальний життєвий досвід. Так, колишній міністр оборони Роберт Ловетт під час Другої світової війни, будучи морським льотчиком, відповідав за наземну частину американських ВПС, і це зіграло вирішальну роль у тому, що він, як Макнамара і Кеннеді, висловився на користь морської блокади Куби. Роберт Кеннеді пізніше любив згадувати фразу Ловетта: “Правильне рішення зазвичай впливає з досвіду. А досвід часто – результат

поганих рішень” [33, с. 34]. Відзначимо, що негативний історичний досвід, зокрема і особистий, враховувала і інша сторона конфлікту. Голова Ради міністрів СРСР Микита Хрущов писав президенту США 26 жовтня 1962 р.: “Ми не повинні піддаватися чаду і дрібним пристрастям... Це усе речі мінливі, а якщо війна вибухне, то не у нашій владі буде її затримати, зупинити, адже така логіка війни. Я брав участь у двох війнах і знаю, що війна закінчується тоді, коли вона пройде містами і селами, сіючи всюди смерть і розруху” [40, с. 356].

Підкреслимо, що до прийняття рішення стосовно “морського карантину” Кеннеді та його “виконком” підштовхнули також нагадування спеціаліста по Росії у держдепі Левеліна Томпсона про те, що у радянській армії практикується велика утаємниченість. Можливо, як сподівались американці, звичка до утаємничування змусить росіян боятися затримки й обшуку суден. І справді, росіяни зупинили усі судна, що прямували тоді до Куби з ракетами та їх компонентами. Ось що читаємо у протоколах засідання Президії ЦК КПРС від 22 жовтня 1962 р.: “Кораблі, які йдуть у Середземному морі, повернути у Чорне. Озброєння та військові з’єднання поки не відправляти, зі шляху повернути. Човни тримати на підступах” [39, с. 618]. Тут варто пояснити, що малися на увазі 4 радянських підводних човни серії “Б” з ядерними торпедами на борту, які таємно прямували до берегів Куби. Три човни внаслідок пошкоджень дизелів вимушені були припинити участь у поході та повернутися на базу. Останній човен “Б-4”, подолавши п’ять протичовнових американських рубежів, дійшов до берегів Куби.

Кеннеді та його радники, аналізуючи критичну ситуацію, що стрімко розвивалася, виявили неабиякий інтерес до того, як ставляться до історії їх суперники. Під час першої зустрічі президент запитував, чи можна сприймати Радянський Союз як “якусь єдину діючу особу”. “Чому вони так вчинили зі мною?” – ось що хвилювало президента. Чимало експертів і чиновників, котрі займалися міжнародними конфліктами, задавали таке саме запитання. Досить широко при цьому висловлювалися войовничі думки щодо можливого “покарання” СРСР. “Цим лівим хуком ми приведемо його до тями, якщо він сунеться до Берліна десь у листопаді”, – говорив тоді один із членів “виконкому”. З розвитком кризи Кеннеді намагався використати ретроспективний аналіз і зрозуміти, коли саме суперник вирішив відмовитися від звичної лінії

поведінки. Водночас, у Вашингтоні поступово упевнилися у тому, що до радянського керівництва потрібно усе-таки ставитися не як до одного актора, а як до групи осіб [33, с. 34]. Як свідчив пізніше Роберт Кеннеді, президент постійно намагався поставити себе на місце Хрущова. Якось у розпал кризи він навіть розповів Бену Бредлі з “Washington Post” про те, як би він відчував себе у Кремлі, попередивши журналіста, що тему не можна оприлюднювати.

Зазначимо також, що Томпсон та інші радянологи допомогли Кеннеді та його групі оцінити вірогідність того, що з радянського боку розвиток подій може визначитися не стільки цілеспрямованим умислом, а радше організаційною рутиною. У ті тривожні дні над Кубою було збито американський літак U-2. Цілком природно, з американського боку, було б угледіти у цьому ознаку значно жорсткішої радянської позиції. Проте Томпсону вдалося переконати Кеннеді не вбачати “політичного підґрунтя” у діях радянської батареї ППО, яка зазвичай керувалася статутом. Унаслідок цього рішення Хрущова піти на умови Кеннеді не було ускладнено американським бомбардуванням радянських протиповітряних батарей. Томпсон також передбачав, що росіяни наполягатимуть на виведенні ракет з території Туреччини. “Вони полюбляють паралелі” [33, с. 35], – зауважив експерт. У суботу 27 жовтня напруженість зростала. Тодішній міністр оборони Роберт Макнамара згадував: “Я не стану робити припущень відносно того, якими могли б бути подальші дії, однак я добре пам’ятаю, що коли я залишив Білий дім і йшов крізь сад до машини, щоби повернутись у Пентагон, я думав, що можливо вже ніколи не побачу іншого такого прекрасного осіннього вечора” [28, с. 21].

Сьогодні, маючи на руках низку розсекречених документів, зокрема стенограми засідань Президії ЦК КПРС, можемо, до прикладу, відповісти на запитання американців, чому і коли суперник “відмовився від звичної лінії поведінки”. Як свідчать матеріали засідань вищого радянського керівництва – це був своєрідний “удар на випередження”, пов’язаний з побоюваннями, що США готуються до нападу на Кубу і можуть його здійснити. Хрущов на Президії ЦК 22 жовтня 1962 р. сказав: “Справа у тому, що ми не бажаємо розв’язувати війну, ми хотіли застрахати, стримати США щодо Куби” [42, с. 617]. А 25 жовтня він тріумфально заявив таке: “... Ми зараз зробили Кубу країною світового фокусу. Зіштовхнули

лобами дві системи. Кеннеді каже нам: "Заберіть свої ракети з Куби". Ми відповідаємо: "Дайте тверді гарантії, обіцянку, що американці не нападуть на Кубу". Це непогано. ... Необхідно дати супернику спокій і отримати запевнення щодо Куби. Крім того, доводити до точки кипіння не варто. Ми можемо розбити США і з території СРСР. Зараз Куба буде не та, чим була раніше. ... Треба грати, а не відіграватися, не втрачати голови. Ініціатива у наших руках, не потрібно боятися. Розпочали і струхнули. Нам воювати не вигідно. Не від Куби залежить майбутнє, а від нашої країни" [43, с. 621-622].

Вирішальним моментом у Карибській кризі, як відомо, було рішення Кеннеді про "дзеркальний" вивід американських ракет із території Туреччини, про що повідомлено братом президента – Робертом Кеннеді конфіденційно радянському послу у Вашингтоні Анатолію Добриніну. У розмові з послом, зокрема, підкреслено: "Думаю, що для вилучення таких баз із Туреччини знадобилось би 4-5 місяців. Це мінімальний час, який необхідний урядові США, щоби зробити це з врахуванням процедури, існуючої в рамках НАТО. [...] Однак публічно про такий план щодо Туреччини президент нічого не може зараз сказати. Р.Кеннеді далі попередив, що його повідомлення про Туреччину є дуже конфіденційним, про яке у Вашингтоні, окрім нього з братом, знають ще тільки 2-3 людини" [50, с. 383]. Як згадує у мемуарах А. Добринін, після "лихоманкових дискусій" у радянському керівництві в ніч з 27 на 28 жовтня, а також вранці 28 жовтня було прийняте остаточне рішення: піти на пропозицію Кеннеді, тим більше, що вперше отримана через мене принципова згода президента на вивіз американських ракет із Туреччини дозволяв "прикрити" наш відступ на Кубі, допомігши Хрущову "врятувати" обличчя [15, с. 74-75]. Після кризи він якось зауважив: "Ось, звозили туди-сюди ракети, а свого добилися" [1, с. 257]. Однак, як уважав Кіссінджер, Хрущов не зміг "досягнути жодної з цілей, про які протрубив...". Сукупний результат "невдач хрущовських ініціатив по Берліну і Кубі полягав у тому, що Радянський Союз більше жодного разу не ризикнув кинути прямий виклик Сполученим Штатам. ... Замість цього радянський тиск ішов у бік підтримки так званих війн за національне визволення" в Анголі, Ефіопії, Афганістані та Нікарагуа [23, с. 534-535].

Світові тоді вдалося, мабуть, уникнути найнебезпечнішої ситуації з часів виникнення Другої світової війни – у 1939 р., коли протиріччя

двох супердержав могли вибухнути початком “Третьої” світової війни. Сам Кеннеді по завершенні кризи говорив, що, на його думку, шанси розв’язання війни були дуже високими: “десь один до трьох, а то й вище”. Водночас, президент вважав Хрущова “раціональною, розумною людиною, яка, маючи достатньо часу і знаючи про наші наміри, спроможний змінити свою позицію”. Причому, як зазначає відомий історик Артур М. Шлезінгер, “безрадісні розрахунки Кеннеді базувалися не стільки на невірі у наміри Хрущова, скільки на побоюванні людської помилки, чогось непередбачуваного й несподіваного” [33, с. 37]. А вже Хрущов висловлювався з приводу можливої війни так: “Трагічне – вони можуть напасти – ми відповімо. Може вилитися у велику війну” [42, с. 617]. І у листі до президента США 26 жовтня радянський лідер писав: “Ви можете ставитися до нас із недовірою, але у будь-якому випадку Ви можете бути спокійні відносно того, що ми знаходимось при здоровому розумі і відмінно розуміємо, що, якщо ми нападємо на вас, ви нам відповісте так само. Однак і ви отримаєте те саме, що кинете проти нас. І я думаю, що Ви також розумієте це. ... Це говорить про те, що ми – нормальні люди, що ми вірно розуміємо і правильно оцінюємо становище. Отже, як же ми можемо допустити неправильні дії, котрі ви нам приписуєте? Це можуть зробити тільки самовбивці, котрі бажають самі загинути і перед смертю знищити весь світ. Ми ж хочемо жити і зовсім не бажаємо знищувати Вашу країну” [35, с. 357].

Подібні жажливі сценарії взаємного нищення породжували своєрідну аналітику помсти. Яскравим прикладом цього була написана незадовго до Карибської кризи книга відомого тоді експерта у сфері МВ Германа Кана з промовистою назвою “Про машину Судного Дня” (*About Doomsday Machine*). На його думку, це мав би бути ексклюзивний, недосяжний для суперника пристрій стримування та можливої помсти за напад у разі початку ядерної війни. Він мав би бути захищений, до прикладу, “на тисячі футів під землею” і підключений до мегакомп’ютера, з’єданого сотнями сенсорів по всій території США. Це пристрій глобального “заякування першого типу”. Як писав Кан, якщо радянський лідер “розпочне атомну війну, то Хрущов і все радянське населення буде автоматично й гарантовано знищено”, що робить таку “зброю заякування” більш ефективною, оскільки попередні засоби захисту спрямовані на знищення виключно мирного населення, а “не осіб

що приймають рішення” [57]. Американське експертне товариство було тоді шоковане. Кан поставив питання у такий несподіваний для багатьох спосіб: чи є “жах ядерної війни дійсно жахом”, чи його можна звести до зрозумілої (вирішуваної) інтелектуальної задачі? До речі, саме ця книжка Кана підштовхнула Стенлі Кубрика у 1964 р. до створення фільму-сатири на холодну війну “Доктор Стрейджлав”.

Підкреслимо, що реальна ситуація знаходилася дійсно на межі. На засіданні Політбюро 22 жовтня був і такий запис із промови Хрущова: “Плієву (командувач радянськими військами на Кубі) дати вказівку – привести у бойову готовність війська. Усіма силами на перших порах не застосовувати атомну [зброю]” [42, с. 618]. Як пише у своєму дослідженні російський історик Рудольф Піхоя: “... Командувач радянської групи військ на Кубі генерал армії І.Д. Плієв отримав усний наказ Хрущова застосувати ядерну зброю у випадку втрати зв'язку з Москвою, або ж при обставинах, що потребували самостійних рішень на місці. Міністр оборони Р. Малиновський відмовився підписати наказ, що надавав Плієву від імені Міністерства оборони повноваження на самостійне застосування ядерної зброї. Однак, проводяючи Плієва на Кубу, Хрущов вдруге повторив свій наказ” [36, с. 233].

Отже, підсумовуючи результати кризового “мозкового штурму” в жовтні 1962 р. групою Кеннеді, Нойштадт і Мей зазначають, що наслідки могли б бути зовсім іншими, якщо б вони “не навчилися сприймати Хрущова як особистість, обтяжену власною історією та досвідом”. Можливо, припускають ці дослідники, кубинська ракетна криза “лише випадково завершилася успіхом. Ми не знаємо (і можемо ніколи не дізнатися), чому росіяни прийняли те рішення, яке вони прийняли; будь-який інший варіант міг призвести до трагічного фіналу”. Як би то не було, “звернення до історії дуже сприяло високоякісному аналізу й управлінню, що було притаманне ракетній кризі” [33, с. 35, 39].

Ми намагалися, провівши цей, зрозуміло, неповний, фрагментарний аналіз, показати наскільки суміш “почуттів і Ratio” акторів, що займають ключові посади, і експертів, які їм допомагають, спроможна змінити модель організаційної поведінки в ситуації критичного вибору. І взагалі, саме Карибська криза та її далекосяжні наслідки поставили перед експертним співтовариством запитання: “Чи можна визначити ті основні змінні, котрі у сукупності

визначають результати дій у сфері зовнішньої політики?...” [4, с. 295]. Це те ключове питання ситуаційного аналізу, над яким продовжуємо розмірковувати й сьогодні – через півстоліття після жовтневих подій 1962 року.

Аналітичний стиль мислення: спроба визначення ефективних підходів

Тепер час перейти до третього блоку, заявленого на початку статті контенту. Він стосується необхідності виробляти у тих, хто готується стати експертом у сфері зовнішньої політики, навички *аналітичного стилю мислення*.

По-перше, найбільш продуктивним для аналітика вважаємо формування *альтернативного підходу* до оцінки тих подій, що сталися, і можливості вибудувати кілька нетотожних сценаріїв майбутнього розвитку подій, спираючись, зрозуміло, на знання історії та відстежуючи події у царині того, що тебе цікавить сьогодні. Навіть у історії необхідність вивчення “багатоваріантності розвитку” пробиває собі дорогу, тому що зрозуміти те, що сталося можна лише “глибоко розглянувши” події, які “не сталися, але могли би статися” [26, с. 5]. Якщо історики іноді занадто сміливо вступають на стежку альтернативістики, то тим, хто займається короткостроковим і середньостроковим прогнозуванням, як кажуть, сам Бог велів. До речі, майже уся сучасна література постмодерну базується на вибудовуванні фантазмагоричних, альтернативних сценаріїв історичних подій, які могли розгортатися так, або ж інакше, коли навіть дрібна подія спроможна викликати “лавиноподібний потік змін”, наприклад, як це показано у відомому англійському дитячому віршику “Не було цвяху – підкова пропала...”¹.

Хоча як застерігають серйозні дослідники, до таких вільних “розумових” ігор необхідно ставитися з великою долею скептицизму. Потрібно приймати, до прикладу, як історичну даність, константу, різні природні, фізичні та фізіологічні явища. Так, цілком абсурдним виглядає припущення на зразок того, щоби було, якби Тунгуський метеорит впав би не там, де він впав, а на Москву чи Петербург.

¹Наведемо його у перекладі С. Маршака:

Не было гвоздя – Подкова пропала.	Враг вступает в город,
Не было подковы – Лошадь захромала.	Пленных не щадя,
Лошадь захромала – Командир убит.	От того, что в кузнице
Конница разбита – Армия бежит.	Не было гвоздя.

Некоректними стають судження про те, як форма носа Клеопатри вплинула на історію Риму, а чарівність мадам де Помпадур – на долі Франції і що сталося, якби вони виявилися менш привабливими [9]. Проте в історичному поясненні подій (де величезну роль відіграє суб'єктивізм самого дослідника) не варто, мабуть, скидати усе на дію “залізних законів”, що діють безвідносно до волі людей. В історії, як писав відомий літератор минулого століття Марк Алданов, діють “більйони більйонів ланцюгів причинності”. Тому її закони вкрай недостовірні. “Вони істинне царство випадку”. Однак у своїх відомих діалогах автор дискутує з самим собою: якщо ми усе приписуємо випадку, то тоді ми “просто повинні відмовитись від визнання можливості історичного дослідження...” [3]. Своє – “серединне”, помірковане пояснення співвідношення “випадку” і “причинності” вдало сформулював російський дослідник А. Бочаров, який зазначив: “наявність історичних альтернатив допустимо встановлювати лише у тих випадках, де було свідоме обрання людиною (чи групою людей) своїх дій. На цей вибір, звісно, впливають об'єктивні, незалежні від свідомості фактори, але вони не обов'язково є історичною випадковістю і не віднімають свободи вибору” [9].

Неможу не навести тут один яскравий приклад уже із царини літературної творчості. Знаменита антиутопія російського письменника Василя Аксьонова “Острів Крим” написана у дусі *альтернативної історії*, де автор робить припущення, як могла б обернутися історія, якби Крим не був захоплений більшовиками, а залишився в руках білих, підтриманих Антантою. Читач потрапляє у суперсучасний, архітектурно експресивний, англізований Симферополь (у книзі Симфі) середини 80-х років минулого століття, де “остров'яни” не бояться навіть землетрусів, оскільки живуть “під радарями, ракетами й супутниками червоних, за вісімдесят кілометрів від супердержави, улюбленої й тричі проклятої батьківщини – СРСР” [2, с. 16].

Цікавий елемент, чи точніше інструмент, ситуаційного аналізу, – *метод сценаріїв*. Нагадаємо, що сценарний метод особливо актуалізувався під час холодної війни, коли потрібно було виконувати нагальні завдання військово-політичного характеру в межах *кризової дипломатії* (що було частково продемонстровано нами вище на прикладі Карибської кризи). Метод сценаріїв досить складний, оскільки насправді аналітик має справу з “відкритістю майбутнього”, тобто можливістю реалізації за певних умов досить

значної кількості варіантів розвитку подій. За допомогою цього методу можна, зокрема, намагатися визначити можливі тенденції розвитку міжнародної ситуації на глобальному й регіональному рівнях; взаємозв'язки і взаємовпливи між вже діючими факторами і тими, що могли б появитися у майбутньому; загальну картину можливих станів, до яких спроможна розвинути ситуація під впливом тих чи інших внутрішніх і зовнішніх факторів.

Застосування сценарного методу, поза всяким сумнівом, надає дослідженню певну фрагментарність, але цей недолік у цілому прийнятний заради наближення до наукової істини.

Метод сценаріїв передбачає відразу кілька поглядів на один предмет, дозволяючи кожному з виокремлених аналітиком факторів до можливого розвитку ситуації залучити максимально можливу базу доказів. Сьогодні відомі різні реалізації методу сценаріїв і серед них такий, як отримання узгодженої думки. Остання методика, по суті, одна з іпостасей *методу Дельфі*, орієнтованого на отримання колективної думки різних груп експертів відносно визначальних подій у тій чи іншій сфері у певний заданий період майбутнього. Його недолік у тому, що досить часто недостатня увага приділяється взаємодії різних факторів, котрі впливають на динаміку розвитку ситуації. Практичне значення сценарного методу полягає насамперед у тому, що результатом прогнозу є більш глибоке розуміння тієї чи іншої ситуації. А вже це вимагає від відповідних акторів, які приймають рішення, вироблення *системи більш чи менш адекватних кроків*, котрі спроможні відвернути/змінити розглянуті сценарії розвитку подій. У такий спосіб вірогідне майбутнє може бути скореговане у ліпший бік. Використовуючи метод сценаріїв, експерту необхідно розуміти, що насправді його чекатиме на шляху розробки сценаріїв розвитку подій більше нечіткого, туманного й двозначного, аніж зрозумілого і впорядкованого. Про це добре сказав Альфред Шюц: "Існує відносно невелике ядро зрозумілого, чіткого і внутрішньо несуперечливого знання. Це ядро оточене зонами різних ступенів незрозумілості, нечіткості та невизначеності. За ними ідуть зони речей, просто прийнятних як даність... І насамкінець, існують регіони нашого повного незнання" [51, с. 673-674]. Зазвичай, коло проблем, для якого вдається розробити більш-менш адекватні моделі розвитку, видається значно вужчим за ту можливу *множину ситуацій*, в яких доведеться приймати реальні рішення.

“Батьком” сценарного методу вважається згадуваний вище Герман Кан. У 1967 р. учений написав (і це був його справжній успіх) відому книгу “Рік 2000”. Він представив свій прогноз у вигляді “базового тренда” – основних стабільних, довгострокових кількісних і якісних параметрів розвитку людства. Доповнений загальним трендом розвитку технологій (а Кан був “технооптимістом”) базовий тренд являв собою контури “невідворотного майбутнього”. Його прогнози, зрозуміло, пізніше піддавалися критиці, він сам неодноразово вносив у них поправки, однак сьогодні можна сказати, що досить велика частина їх збулася. До прикладу, Кан передбачив майбутній “вибуховий” розвиток Японії. У 1961 р. Кан заснував Гудзонівський інститут (*Hudson Institute*) – один із сучасних “мозкових центрів” США. За стилем думок його вважали генієм – як аналітик він не визнавав стереотипів і обмежень у мисленні, завжди шукав і знаходив нетривіальні, неочевидні рішення завдань, до виконання яких брався. Отримавши від деяких сучасників ярлик “людожера”, Кан насправді був дуже незлобним і жартівливим чоловіком. Він не намагався нікого перемагати, або ж знищувати: йому просто було цікаво думати і вирішувати нові й нові загадки у міжнародній сфері і не тільки. Пізніше вчений з іронією згадував про завдання при заснуванні Інституту, які ставилися колом експертів: “Коли ми розпочинали справу, ми... думали, що за перший рік підготуємо у письмовому вигляді усі матеріали для доброго міністра оборони; за наступний рік – для такого ж держсекретаря; за 3-й – для доброго президента; за 4-й – для доброго Генсека ООН, а за 5-й рік – для доброго Господа Бога. А потім кинемо цю справу” [58]. Про роль аналітиків дуже добре й у віршованій формі сказав відомий американський дипломат Джордж Кеннан [22] (містер X), коли покидав групу планування Держдепартаменту¹.

---

¹Друзья, винтики громоздкой машины, учителя и ученики,
Неутомимые как пчелы в улье труженики.
Обреченные на ведение беспостыльной борьбы,
Полномочия и действия, в которой никак не определены.
Должны в тесном мире стекла и стали пребывать,
Но суть проблем и без поддержки раскрывать.
Обязанные чистое цветение, глубокие оттенки
и тонкое благоухание отбирать,
Чтобы затем все синтезировать и о полученных
результатах долгое время помалкивать...

Принцип “альтернативності майбутнього” і взагалі усе, про що тут згадувалось у зв’язку зі сценарним методом може бути дуже корисним у професійній підготовці аналітика-міжнародника. Однак варто пам’ятати: багатофакторний підхід ще не безперечна умова успіху праці експерта. Його використання на підготовчому етапі будь-якого комплексного дослідження наводить на думку, що у свідомості дослідника у кожен даний момент досліджуваний ним фактор, що має вплив на ситуацію, немовби намагається “посісти” домінуюче положення, внаслідок чого експерт може припуститися помилки й мимоволі абсолютизувати роль одного з факторів. Тут можна згадати так званий “парадокс Мангейма”, коли дослідження швидше скеровується переконаннями вченого, а не науковими фактами.

При цьому майже постійно виникає проблема *релевантності* того чи іншого дослідження, якщо брати ширше, його відповідності *дискурсу сучасних міжнародних відносин*. У якості дещо негативного прикладу наведемо дві аналітичні розвідки у царині міжнародних відносин, авторами яких є українські експерти Ігор Беркут і Роман Васишин – “Брат” і “Брат-2” [5; 6]. Автори, зокрема, претендують на аналіз “хитросплетінь зовнішньої і внутрішньої політики” і розраховують на увагу тих, хто займається “сценаріями майбутнього” і моделюванням збройних конфліктів.

Не будемо тут зупинятися на розлогій критиці цих книг, проте зазначимо, що відчувається певна тенденційність у побудові сценаріїв майбутнього міжнародного розвитку і місця в ньому України. Перша книга фактично присвячена ролі “російського фактору”. І незважаючи на критику авторами російського імперіалізму, вони пропонують “прагматично” оцінити ситуацію та “не відштовхувати, а прийняти російську руку дружби” [5, с. 227]. А на початку книги читаємо такий пасаж: “Нам не дано знати майбутнього, однак ми не можемо не усвідомлювати, що одним із головних факторів, котрий буде визначати хід українського історичного розвитку найближчим часом, є фактор російський. І не просто російський, а персонально фактор Володимира Путіна, одного з найяскравіших політичних лідерів сучасності” [5, с. 13-14]. Водночас, у книзі немало сторінок з антинатовською пропагандистською риторикою. Ось лише одна теза, що не підтверджується базовими підходами НАТО до країн-претендентів. Вони, як відомо, ґрунтуються на принципах відкритості і транспарентності економічних відносин. Отже, читаємо на одній з

перших сторінок: "... Більшість прихильників ліберальної доктрини і вступу до НАТО в середовищі українського політичного керівництва самі собою – персональне уособлення системної корупції в державі. Звідси і впливає їх намагання втягнути Україну саме в цей військово-політичний альянс. За нескінченними розмовами про "європейські цінності" і демократію, насправді легко проглядається бажання захистити поцуплені мільярди, заховані за занатовськими багнетами" [5, с. 11]. Чи варто так писати про Європу, яка навпаки вимагає від України значно більшої відкритості і не тільки в економічній сфері?

До позитиву можна віднести те, що книга яскраво оформлена, у ній багато світлин, є нетривіальні підходи – як наприклад, "сни" президента Ющенка. Ось один з епізодів після розмови президента по ексклюзивному телефону спецзв'язку, виконаного у вигляді "товстої золоті бджоли": "У коридорі заgrimіло. Постріли, крики, знову постріли". Що це? Гучні тяжкі кроки... Ні... Цокання жіночих каблучків! Двері кабінету різко розчинилися. Вона. ... Обличчя не побачити, але президент шкірою відчував жакливу посмішку на цьому невидимому обличчі, що означала для нього одне – повний й остаточний провал усіх кращих надій. Кінець. Крах" [5, с. 7].

Інша книга з серії про "братів" України присвячена політиці Сполучених Штатів на початку століття та долі тих країн, які не бажають "сліпо слідувати" у фарватері політики Великого Чорного брата (мається на увазі президенство Б. Обами). Ідеться насамперед про "альтернативну" політику країн-ізоїв – Північну Корею, Іран і спротив американцям в Афганістані й Латинській Америці. У тексті є й просто PR-знахідки і пропагандистські родзинки. Ось, наприклад, назва розділу, де розглядається політика Ірану: "Ворогу не здається наш гордий Іран". А от як описують глобальну гру американських імперіалістів наші автори: "... Американська еліта ніколи не припиняє гру. Гра їй просто ніколи не набридає. ... Тількино закінчується одна партія, вони знову розставляють фігури і знов грають з тією ж завзятістю. Якщо у даний момент немає суперника, грають самі з собою" [6, с. 72]. Проте автори, незважаючи на виконане у "яскраво-чорних" тонах дослідження, подають досить неадекватну картину того, як Америка й американські яструби намагаються накинути на цілий світ підступну "петлю Анаконди". І про Україну у цьому контексті написано необ'єктивно і навіть образливо:

“Сполучені Штати є автором, конструктором і банкіром сучасної Української держави, яка появилася на світ стараннями, передусім, вашингтонських стратегів, в якості побічного продукту потужного геополітичного проекту, відомого всім під брендом «глобалізація»” [6, с. 11]. Виникає запитання: а де ж все-таки був народ, де у цій схемі ми з вами, читачу? Щоб там не казати ці розвідки, котрі претендують на серйозну аналітику, такими насправді вважатися не можуть, а в ліпшому випадку являють собою яскраво оформлену і “приправлену” фактами пропагандистську літературу, що немовби знята із заплених полиць доби холодної війни.

36

Зауважимо, що різні припущення стосовно можливих сценаріїв розвитку МВ потрібно робити, лише глибоко осягнувши суперечливі й взаємопов’язані процеси міжнародного життя. Не варто уникати проникнення у його складні проблеми, намагаючись хоча б у найбільш загальних вимірах пізнати сучасну всесвітню “картину”. При цьому не треба доводити до абсурду, так би мовити, “фрагментацію” предмета аналізу. В одній книзі з методології історії, на наш погляд, є цінне зауваження стосовно того, що дуже прискіпливий пошук фактів і захоплення фрагментацією може завести дослідника у глухий кут. Французький історик XIX ст. Поль Лакомбе, зокрема, зауважив, що внаслідок “збільшення маси історичної реальності” та частка, яку спроможний засвоїти кожний учений, “стає усе меншим фрагментом, усе менш значущою часткою цілого. Віддаляючись від концепції єдиного цілого, знання ерудита постійно знецінюється. В результаті ми приходимо до абсолютно нікчемних понять, котрі жодним чином не просувають уперед пізнання світу і людини” [цит. за: 41, с. 155].

Важливо підкреслити: справжній аналітик і прогностик не боїться також *несподіваного погляду* на звичні події, що дає досить часто неочікуване поєднання історичних і сучасних джерел. До прикладу, ми довго шукали “високий” і “приземлений” образ системи сучасного двовладдя в Росії, як висловився один політолог, феномена тандемократії. І знайшли: у Есхіла, і у джерелах Wikileaks. У Есхіла в трагедії “Орестея” це “високий образ”, що може бути цілком застосований до “російського тандема”. Есхіл, зокрема, пише про “Сопрестольных царей двудержавную мощь” [52, с. 13]. З оприлюднених у мережі документів Wikileaks про “правлячий тандем” можемо дізнатися чимало прагматично приземленого. Президент

Азербайджану Ільхам Алієв у момент відвертості відгукнувся про Путіна – Медведєва старовинною народною поговоркою: “В одному котлі двох голів не звариш...”.

Якщо ж аналізувати серйозно, то один із підсумкових документів американського посольства від 5 лютого 2009 р. з Москви засвідчує, що Путін, безсумнівно, у цьому тандемі керманіч. Директор Центру вивчення еліт і радник Кремля Ольга Криштановська, як зазначається у документі, у розмові з нами сказала, що “Путін виявився заручником ним же збудованої системи” і за всіма ознаками у 2012 р. (як було заявлено експертом на радіо “Ехо Москви”) він повернеться у президенти. При цьому Медведєв залишається заручником путінської бюрократії: з 75 найбільш впливових постів в урядовій ієрархії лише 2 займають люди, віддані Медведєву. Цікавий і експертний коментар до цієї інформації: “Беручи до уваги історичні традиції Росії та динаміку розвитку відносин у правлячому тандемі, нинішня двоуголова модель управління (*bicephalous ruling format*) навряд чи закріпиться на довгий строк. Медведєв і Путін добре працюють разом, але в їх тандемі на руках у Путіна більше карт, і вони вагоміші. Його повернення до Кремля не виглядає невідворотним, але при збереженні стабільності ситуації саме Путін визначатиме, хто стане наступним президентом Росії – чи він сам, Медведєв чи хто-небудь ще” [14].

Політичний аналіз, зрозуміло, відрізняється від аналізу подій і ситуацій історичних. Передусім тому, що погляд експерта, аналітика сучасних подій, прогностика повернутий у майбутнє, а погляд історика у минуле. Як влучно колись зауважив Юрій Лотман, історик точно знає, чим закінчилася та чи інша історична “п’єса”, а експерт, що зазирає “за лаштунки майбутнього”, спроможний лише “уловити”, намацати деякі тенденції.

І тут приходимо до ще одного базового принципу більшою чи меншою мірою адекватного аналізу – *не вартобоятися (і соромитися) на цьому шляху помилок*. Адже відкриття невідкритих просторів, ще не сходжених стежок, висунення експертом оригінальних гіпотез і “свіжих ідей” (*fresh ideas*) завжди іде поряд із можливістю помилок. Щоб сприймати світ реально і наскільки можливо адекватно, необхідно хоча б щось не розуміти, навіть у чомусь відчувати себе профаном. Саме незнання чогось – серйозний стимул для пізнання. Пошуки ж істини майже завжди вимагають

від дослідника певної безоглядності, ризику за відсутності гарантій, що рухаєшся у правильному напрямі. Інша справа, що за будь-яких обставин необхідно знайти можливості подолати помилки, відійти від хибних критеріїв й оцінок. Як підкреслили сучасні харківські дослідники Олександр Тягло та Тетяна Воропай, наука як “царина доказового знання повинна задовольнитися *тестом на брехню* відповідних суджень шляхом їх критики”. Важливо, що свої ідеї О. Тягло розвинув і виклав у посібнику “Критичне мислення”, щоби студент міг “до певної міри самостійно” сформувані “потрібні знання і вміння культурної критики” [49, с. 7]. Теорії мають робити, за Карлом Поппером, успішні передбачення, тобто бути підтверджуваними, а також “спростовуватися у випадку їх хибності”. Поппер писав у своїй інтелектуальній автобіографії, що “наукова позиція – це позиція критики; ця позиція шукає не підтвердження, а критичних перевірок” [цит. за: 48, с. 12-13]. Відомий теоретик МВ Джеймс Розенау, який велику увагу у своїх працях приділив не державі, а взаємодії неурядових організацій, бюрократії соціальних груп і транснаціональних акторів (а останнім часом *антропології МВ*), зазначає таке: “Я думаю для дослідника дуже важливо завжди залишатись гнучким, визнавати свою неправоту, «невчасність», боротися з хибними передусім у самому собі. Важливо не замикатись у «башті зі слонової кістки», не боятися уточнювати інформацію, на якій ти базуєш свої висновки. Я не бачу трагедії в тому, що більш пізні дослідження чи події можуть примусити тебе відмовитись від поглядів, котрі ти відстоював упродовж всієї попередньої діяльності. Швидше, навпаки: для мене це ознака особистої сили та академічної зрілості” [44].

Важливо відзначити, що саме такий *критичний стиль* мислення мають у всі часи формувати університети. Однак це далеко не так. Відразу після Другої світової війни представники відомої Франкфуртської школи Теодор Адорно і Макс Хоркхаймер, повернувшись до Західної Німеччини, відчували тенденції, які особливо проявились і за часів нацизму: культура, залежна від промисловості, вкрай технізована, змінює призначення освіти, призводить до насадження “культури поверхової”, сприяє формуванню психології “авторитарної особистості” і перешкоджає *формуванню просвіченої думки*, зводячи нанівець будь-які спроби боротися із забобонами й авторитарними звичками.

Подібні процеси відбуваються сьогодні й у вітчизняній університетській сфері. Як зазначає Михайло Мінаков, у наших умовах Університет мав би відповідати за модернізацію українського суспільства, зокрема за “розчаклування та деміфологізацію самоусвідомлення” суспільства. А поки що ми маємо справу з дієвістю імітації, яка “панує в більшості шарів української публічної сфери, і віра в те, що маска може стати справжнім обличчям, спирається на поширену думку про діалектичний перехід імітації в справжність”. З іншого боку, науковці університетів надзвичайно активні у “сфері відтворення й утворення панівних ідеологем і режимів істин” [30, с. 85-87]. Можна стверджувати, що наша історіографія, правда, з певними обмовками, уможливорює поки що дослідження у “стадії дзеркала”. В подібній історичній кімнаті дзеркал продовжують домінувати позиції та образи, пов’язані з проекцією, апологетикою, подоланням, ностальгією і порятунком [45, с. 389].

Відомий американський теоретик і практик критичного мислення Річард Пауль визнавав ще у 90-ті роки: американська модель навчання та мислення фокусувалася на тому, що можна назвати “поверховим знанням”. Вона підтримувала той вид мислення, який пов’язаний з механічним вибором варіанта рішення. “Ми розуміємо сьогодні, що майбутні оцінки повинні фокусуватись на мисленні вищого порядку (*higher order thinking*), що вони повинні цінувати думку, а не механічне повторення, а також заангажованість учнів у добровільну інтелектуальну працю” [48, с. 234]. Особливо підкреслимо тут думку, що таке мислення може бути лише полемічним. Адже, за Пітером Слотердайком, саме полеміка “керує пізнанням і визначає його форму”. Ми насправді втягнуті як мислителі, диспутанти й виконавці у відроджуваний світ Універсальної Полеміки, де у суперечці двох справний полеміст намагається виступати водночас і як *polemicus*, і як *arbiter* [45, с. 374-375]. Детальніше про значення і роль суперечки у сучасній філософській полеміці можна дізнатися з евристичної статті сучасного російського філософа Віталія Лехцієра [25].

Замість висновків

Отже, аналізуючи деякі глобальні тренди, можна зробити певні припущення, що в сучасному світі формується система глобального врядування дуже подібна до ідеї чотирьох “глобально-регіональних поліцейських” президента Рузвельта у складі США, Великобританії, Радянського Союзу та Китаю. Щоправда, кінець ХХ століття вніс свої

корективи, виключивши Англію і “розваливши” СРСР. А в цілому ж схоже на те, що тріада розпочинає нову світову роботу. Росія ж, можливо, забажає, щоби балансиром між США і великим Китаєм була “велика Європа” у складі ЄС і нинішньої РФ (європейські технології + російські військові та енергетичні ресурси). При цьому і дихотомія часів холодної війни також втрачає сенс, оскільки навіть Бен-Ладен не менше “вбудований” у глобальний капіталізм, ніж сам Буш. Загальна картина світу, що постала з Wikileaks, маловтішна. Самоочевидно, що нинішнім світом керує “група циніків, які завжди можуть домовитися між собою. А всі ми ризикуємо стати безправними полоненими у Великій інформаційній війні сучасності” [34, с. 5].

Важливо зрозуміти, що глобальний капіталізм не може спиратися лише, скажімо, на міць США як держави-системи: йому потрібно бути, перефразовуючи Бурдье, усім глобальним полем з його складовими, економіками-імперіями відповідних субрегіонів – можливо, Нової Азії з центром у Китаї, Північної Європи з Росією на чолі, а також ЄС. Тому-то ототожнення глобального капіталу з американізацією лише затуманює реальну політичну ситуацію, що складається в Ойкумені.

40
— Варто уяснити також і те, що сьогодні (і цю думку підтримують представники серйозних шкіл ТМВ) майже неможливо віднайти універсальну, “тверду” пояснювальну теорію, побудовану на жорстких причинно-наслідкових зв'язках та їх аналізі. Міжнародник-аналітик має уникати будь-яких лінійних пояснень у розвитку МВ у дусі античного розуміння логіки. Міжнародна структура – досить гнучка й являє собою своєрідний мікс сфер і рівнів аналізу за умов діяльності різних акторів МВ – починаючи від держави, наднаціональних і неурядових інституцій і аж до індивідів, кожному з яких за різних обставин інколи неможливо надати певної переваги.

По-друге, адекватний політичний аналіз має хоча б на 20-30 відсотків ґрунтуватися на знанні історії, врахуванні її колишніх трендів і неповторних подій, з яких вони склалися. Важливо враховувати історичний чинник і сучасні рушійні сили складних, неоднозначних процесів, які ми піддаємо аналізу. Наведемо тут один невеличкий приклад. Кожна з країн Європи намагається сьогодні потрапити до Шенгену. А якщо подивитись углиб історії, то одним із перших зачинателів цієї ідеї був Наполеон Бонапарт. Він сподівався, відзначає згадуваний Алданов, спираючись на автентичні джерела, що після перемоги над Росією у “всій Європі встановиться єдиний

порядок, війн більше ніколи не буде, не існуватиме кордонів і віз, мешканці Парижа, Москви, Варшави, Берліна, Відня, Рима будуть всюди у себе вдома” [3].

Наостанок декілька зауважень щодо аналітики та її параметрів у сфері МВ.

За оцінками вчених на сьогодні нараховується більш ніж 200 методів аналітики та прогнозування, однак в якості базових використовується лиш 15-20. Про деякі з них ішлося на цих сторінках. Ідеальна і поки що не досяжна мета у цій царині – щоби з’єднати усіх адекватних, критично мислячих експертів МВ і (на думку Андрія Макаричева) поступово вестись міжнародні “інформаційні потоки”, де циркулюють ідеї та концепції. Дослідник, зокрема, пише про трансрегіональні “епістемологічні співтовариства” (*epistemic communities*), що складаються з учених, експертів, професійних консультантів і передбачають мережеву форму організації професійного знання [27, с. 34].

На жаль, відсутність експертів із країн СНД, як написав Михайло Погребинський (єдиний з українських аналітиків запрошений на згадуваний Валдайський форум), стала традицією цього досить елітного Клубу [37, с. 7]. 15 жовтня 2010 р., під час зустрічі в ЧНУ, ми запитали депутата Анатолія Гриценка про Валдайський форум. З відповіді можна було зрозуміти, що його особисто запрошували, він не зміг поїхати і передав естафету Погребинському [29]. Ми вважаємо, що до України тоді стануть прислуховуватися на подібних форумах, коли ми знайдемо у собі сили стати більш економічно самодостатніми, політично консолідованими й демократично розвиненими, тобто *ефективним суспільством і державою середньої ваги*. А поки що українська політика нагадує не дуже жваву, але досить складну “гру нюансів сірого на сірому” [45, с. 488].

І ще одне. Не варто, мабуть, абсолютизувати, аналізуючи стан речей на світовій арені, роль і значення *геополітичних підходів*. Географія не завжди (і це видно з історії невеликих і “не вдало” розташованих країн) визначає долю держави. Геополітика – це лише один з аналітичних інструментів, що може стати у нагоді під час вивчення світових трендів і побудови сценаріїв майбутнього. “У нас немає іншого шляху, – зауважує Дж. Розенау, – крім того, щоби відштовхнутись від теорії, досліджувати емпіричну реальність і потім знову повертатись до теорії, перевіряючи запропоновані гіпотези,

формувати на їх основі політику, проводити її в життя і потім знов удосконалювати сформульовані раніше гіпотези, відшліфувати їх і, звіряючись з ними, корегувати намічену політику. Саме у такий спосіб наука і практика мають в ідеалі доповнювати одна одну” [44]. Ось і отримали своєрідне “гончарне коло” аналітичного мислення, ефективність якого забезпечується сьогодні і тим, що у нас (як у експертів) є більш-менш вільний доступ до сучасного інтелектуального ферменту.

Подібні вміння, звісно, не усім потрібні, і є дуже небагато мислячих молодих людей (проте їх число, сподіваюсь, неухильно росте), які дійсно бажають досягти успіхів на ниві міжнародної аналітики. Адже для досягнення такої мети потрібно багато працювати і головне майже кожного дня жертвувати лівову долю свого вільного часу. Як влучно зауважив колись Рудольф Штейнер, для справжнього вченого лабораторний стіл повинен зробитися вівтарем. Цілком можливо, мабуть, ми дещо перебільшуємо...

42

Джерела та література:

1. Аджубей А. Те десять лет / А. Аджубей. – М.: Советская Россия, 1989. – 333 с.
2. Аксенов В. Остров Крым / В. Аксенов. – М.: Эксмо, 2009. – 512 с.
3. Алданов М. Ульмская ночь (философия случая). – Нью-Йорк / М. Алданов. – Режим доступа: [www. geocities.com/plt_2000 plt_us/aldnv](http://www.geocities.com/plt_2000_plt_us/aldnv)
4. Аллисон Г. Т. Концептуальные модели и кубинский ракетный кризис / Г. Т. Аллисон // Теория международных отношений: Хрестоматия / Под ред. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 271-295.
5. Беркут И. В. Брат / И. В. Беркут, Р. Н. Василишин. – К.: Саммит-книга, 2009. – 232 с.
6. Беркут И. В. Брат-2 / И. В. Беркут, Р. Н. Василишин. – К.: Саммит-книга, 2011. – 288 с.
7. Борох О. Возвращение небесного повеления / О. Борох, А. Ломанов // Pro et Contra. – 2009. – Май – август. – С. 65-88.
8. Борох О. Неосоциализм Ху Цзиньтао и современная идеология КНР / О. Борох, А. Ломанов // Pro et Contra. – 2005. – Ноябрь-декабрь 2005. – С. 20-39.
9. Бочаров А. В. Историографические и методологические аспекты использования понятия “случайность” в изучении исторических

альтернатив / А. В. Бочаров. – Режим доступу: http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/297/image/297_111.pdf

10. Бузан Б. Уровни анализа в международных отношениях / Б. Бузан // Теория международных отношений на рубеже столетий / под. ред. К. Буса и С. Смита. – М.: Гардарики, 2002. – С. 208-226.

11. Булкот О. В. Азійська валютна інтеграція як чинник зародження поліполярної світової валютної системи / О. В. Булкот // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: зб. наукових праць. – Вип. 20. – К.: НАУ, 2008. – С. 86-92.

12. Веттиг Г. Н. С. Хрущев и Берлинский кризис 1958-1963 годов: Политика угроз и возведение Берлинской стены / Г. Веттиг. – М.: РОССПЭН, 2007. – 408 с.

13. Вонаут Г. Державний суверенітет та вступ до ЄС – чи є ці поняття суперечливими? Вивчення питання на прикладі Австрії / Г. Вонаут // Австрія та Україна в ХХ ст.: в пошуку ідентичності та суверенітету: матеріали міжнародної наукової конференції (Чернівці, 6 жовтня 2009). – Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – С. 371-397.

14. “Все управление в руках у Путина”. Кто будет принимать решение по 2012 году. – Режим доступу: <http://www.rusrep.ru/article/2010/11/29/medvedevputin>

15. Добрынин А. Ф. Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962-1986 гг.) / А. Ф. Добрынин. – М.: Автор, 1996. – С. 688 с.

16. Единая Азийская валюта. – Режим доступу: www.kolohost.ru/?p=4999

17. Зайончковская Ж. Перед лицом иммиграции / Ж. Зайончковская // Pro et Contra. – 2005. – Ноябрь – декабрь. – С. 72-87.

18. Каган Р. Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку / Р. Каган. – Львів, 2004. – 133 с.

19. Каплан Р. География китайской мощи / Р. Каплан. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/print/Poslednii-ruberz-dlya-NATO-14956>

20. Капчан Ч. Последний рубеж НАТО / Ч. Капчан. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/print/Geografiya-kitaiskoi-moschi-14959>

21. Караганов С. Предисловие / С. Караганов // К Союзу Европы. Аналитический доклад российской группы международного дискуссионного клуба “Валдай”. – М.: СВОП, 2010. – 32 с.

22. Кеннан Дж. Мемуары 1925-1950 / Дж. Кеннан. – М., 2002. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/usa/kennan/19.html>

23. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.

24. К Союзу Европы. Аналитический доклад российской группы международного дискуссионного клуба “Валдай”. – М.:СВОП, 2010. – 32 с.

25. Лехциер В. Л. Спор о споре, или колючая изнанка методологии / В.Л. Лехциер. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ssu.samarra.ru/pages/publ/lehcier/sporspor.pdf>

26. Лещенко В. Ветвящееся время: История, которой не было / В. Лещенко. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 588 с.

27. Макарычев А. Проектные сети, трансферт знаний и идея «обучающегося региона» / А.Макарычев // Pro et Contra. – 2003. – Т.8. – № 2. – С. 32-49.

44 — 28. Макнамара Р. Путем ошибок – к катастрофе. Опыт выживания в первом веке ядерной эры / Р. Макнамара. – М.: Наука, 1988. – 149 с.

29. Матеріали зустрічі с Анатолієм Гриценко, 15 жовтня 2010 р. // Архів автора.

30. Мінаков М. Дійсність університету: між науковим універсалізмом та українським трайбалізмом / М. Мінаков // Дух і літера. Університетська автономія. – №19. – К., 2008. – С. 84-92.

31. Неклесса А.И. Постсовременный мир в новой системе координат / А.И. Неклесса // Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб.: Алетейя, 2000. – 320 с.

32. Неклесса А. И. Феномен 11 сентября и движение к нестационарной системе мировых связей / А. И. Неклесса // Россия XXI. – 2002. – №4. – С.4-26.

33. Нойштадт Р. Современные размышления о пользе истории для тех, кто принимает решения / Р. Нойштадт, Э. Мэй. – М.: Ad marginem, 1999. – 383 с.

34. Пахльовська О. Новорічна анкета “Дня” / О. Пахльовська // День. – 2010. – 30-31 грудня. – С. 5.

35. Письмо Председателя Совета Министров СССР Н.С. Хрущева Президенту США Дж. Ф. Кеннеди о ситуации, сложившейся вокруг Кубы, 26 октября 1962 // Президиум ЦК КПСС. 1954-1964.– Т.3. – С. 357.

36. Пихоя Р. Г. СССР: История власти. 1945-1991 / Р. Г. Пихоя. – М.:

Изд-во РАГС, 1998. – 734 с.

37. Погребинський М. «Відсутність експертів із країн СНД – негласна традиція Валдайського клубу» / М. Погребинський // День. – 2010. – 12 жовтня. – С. 7.

38. Попов И.М. Россия и Китай: 300 лет на грани войны / И.М. Попов. – М.: Астрель, 2004. – 511 с.

39. Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: в 3 т. – Т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1360 с.

40. Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. в 3 т. – Т. 3. Постановления. 1959-1964 / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2008. – 1271 с.

41. Про А. Двенадцать уроков по истории. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 336 с.

42. Протокол № 60. Заседание 22 октября 1962 г. // Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: в 3 т. – Т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 617.

43. Протокол № 61. Заседание 25 октября 1962 г. // Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: в 3 т. – Т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 621-622.

44. Розенау Дж. «... Квантификация подразумевает прежде всего поиск закономерностей...» / Дж. Розенау. – Режим доступа: www.intertrends.ru/eighteenth/008.htm

45. Слотердаjk П. Критика циничного розуму / П. Слотердаjk. – К.: Тандем, 2002. – 544 с.

46. Третьяков В. СССР как научная проблема / В. Третьяков // Известия. – 2010. – 25 листопада. – С. 5.

47. Труш С. Китайская тема в Америке (реферативный обзор) / С. Труш. – Режим доступа: intertrends.ru/sixth/021.htm

48. Тягло А. В. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века / А.В. Тягло, Т. С. Воропай. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – 285 с.

49. Тягло О. В. Критичне мислення: Навчальний посібник / О. В. Тягло. – Харків: Основа, 2008. – 189 с.

50. Шифртелеграмма посла СССР в США А. Ф. Добрынина из Вашингтона о беседе с Р. Кеннеди об условиях урегулирования кубинского кризиса, 27 октября 1962 г. // Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Т. 3. Постановления 1959-1964. / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 383.

51. Щюц А. Тиресий, или наше знание будущих событий / А. Щюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 673-674.

52. Эсхил. Орестея. Прикованный Прометей: Трагедии / Эсхил; [пер. с др.-греч. В. Иванова, А. Пиотровского]. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – 216 с.

53. Этциони А. «... Новый режим глобального управления выковался на крови...» / А. Этциони. – Режим доступа: www.intertrends.ru/nineteenth/012htm

46

—

54. Crockett R. The Cuban Missile Crisis / R. Crockett // Readings in American foreign policy: historical and contemporary problems / David Bernell. – N.Y.: Pearson Education, 2008.

55. Foreign Policy, Dec.2010. – Режим доступа: www.paragkhanna.com/?p=602

56. Huntington S. The Lonely Superpower / S. Huntington // Readings in American foreign policy: historical and contemporary problems / ed. by David Bernell. – N.Y.: Pearson Education, 2008. – P.379-388.

57. Khan H. About Doomsday Machine / H. Khan. – Режим доступа: www.scribd.com/doc/16750253

58. Kahn Hermann. – Режим доступа: www.hudson.org/learn/index.cfm=Hermann

59. MacMillan M. Nixon in China. The week that changed the world / M. MacMillan. – Toronto: Penguin books, 2006. – 394 p.

60. Nixon in China / Music by John Adams; Libretto by Alice Goodman. – N.Y., 1987. – 62 p.

61. Rex Li. A Rising China and Security in East Asia: Identity construction and security discourse / Li Rex. – L.: Routledge, 2009. – 297 p.